

آسیب‌شناسی تبلیغ

حجت‌الاسلام و المسلمین حسین علیزاده / مدرس دوره های تبلیغی

مقدمات
تبلیغ

سال دهم / شماره ۵۱
آفاق مهر / نوماشا سافه هدی / اجناسی

۹۴

❖ **مقدمه** تبلیغ که رساندن پیام دین به جان‌های تشنه است، باید از هر آسیبی مصون و در امان باشد تا زلال دین را از مسیری پاکیزه به جان‌های تشنه برساند.

به این دلیل پرداختن به آسیب‌های تبلیغ از اهمیت زیادی برخوردار است. قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام به این مهم در جای‌گاه‌های تبلیغی پرداخته‌اند که با چند روی‌کرد قابل طرح است.

❖ ۱. روی‌کرد گفتاری و تغافل از

رسالت تبلیغ عملی تبلیغ دین در یک

نظام سه بعدی، شامل گفتار، رفتار و نوع زندگی مبلغ است. اگر در تبلیغ فقط گفتار لحاظ شود و از دو بعد دیگر غفلت شود، تبلیغ ناقص انجام شده است و آسیب‌هایی را به دنبال دارد. این مسئله در آیات و روایات بازتاب گسترده‌ای دارد:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا چیزی می‌گویید که انجام نمی‌دهید؟ نزد خدا سخت ناپسند است که چیزی را بگویید و انجام ندهید.»^۱

«تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ؛ آیا مردم را به نیکی فرمان می‌دهید و خود را فراموش می‌کنید، با این که شما کتاب [خدا] را می‌خوانید؟ آیا [هیچ] نمی‌اندیشید؟»^۲
«أَفْصَحْتُمْ فِي الْخُطْبَةِ وَقَصَّرْتُمْ فِي الْعَمَلِ فَلَوْ أَفْصَحْتُمْ فِي الْعَمَلِ وَقَصَّرْتُمْ فِي الْخُطْبَةِ لَكَانَ أَرْجَى لَكُمْ؛ در خطابه رسا سخن گفتید، اما در عمل کوتاهی کردید در حالی که اگر در عمل خیرخواهی می‌کردید و سخن‌رانی را کوتاه می‌کردید، برای شما مایه امیدواری بیش‌تر بود...»^۳

آسیب‌های این رویکرد

سخت‌گیری بر مردم و آسان‌گیری بر خود
رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به این مسعود فرمود: از کسانی نباش که بر مردم سخت، اما بر خود آسان می‌گیرند. خداوند متعال می‌فرماید: «لِمَ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ»^۴

هدایت دیگران به خیر و غفلت از خود
رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به این مسعود فرمود: از کسانی نباش

1392-2012

انتخاب‌گری افراد را نادیده گرفته است. این که جمعی از مخاطبین، اندیشه مبلغ را نپذیرند، روحیه ناامیدی و یأس را در مبلغ پدید خواهد آورد.

اشتباه در ارزیابی

اگر مبنا در تبلیغ، تحمیل اندیشه باشد ارزیابی درباره‌ی موفقیت تبلیغی اشتباه خواهد بود؛ چرا که ممکن است بسیاری از مخاطبان اندیشه مبلغ را نپذیرند. همان‌طور که در زمان انبیاء الهی این اتفاق افتاد. با این روی کرد نمی‌توان تبلیغ را موفق دانست.

۳. روی‌کرد عوامانه و تغافل از رسالت

عالمانه محتوای تبلیغ، اسلام ناب است. مبلغ باید قبل از ورود به عرصه تبلیغ خود را به اسلام ناب مجهز کند. یا به درجه اجتهاد برسد و هم‌چون چشمه بجوشد یا با بهره‌گیری از اندیشه مجتهدین خود را مسلح کند. توجه نکردن به این مسئله مهم و اساسی آسیب‌هایی به دنبال دارد که در مجموعه آیات و روایات به آن پرداخته شده است:

«إِذْ تَلَقَوْهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ يَا فَوَهِهُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هُوَ هَيْئًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ؛ آن‌گاه که آن [بهتان] را از زبان یکدیگر می‌گرفتید و با زبان‌های خود، چیزی را که بدان علم نداشتید، می‌گفتید و می‌پنداشتید که کاری سهل و ساده است، با این که آن [امر] نزد خدا بس بزرگ بود.»^{۱۴}

رسول‌الله ﷺ لاین مسعود: «بَايَنَ مَسْعُودٍ، لَا تَتَكَلَّمُ بِالْعِلْمِ إِلَّا بِشَيْءٍ سَمِعْتَهُ وَرَأَيْتَهُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: وَ لَا تَقِفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفَوَادِ كُلَّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا؛ رسول خدا ﷺ خطاب به ابن مسعود: ای ابن مسعود! درباره علمی سخن مگو، جز این که آن را شنیده یا دیده باشی؛ زیرا خداوند متعال می‌فرماید: و چیزی که بدان علم نداری، دنبال مکن؛ زیرا گوش و چشم و قلب، همه مورد پرسش واقع خواهند شد.»^{۱۵}

هم‌چنین پیامبر اعظم ﷺ در بیانی دیگر می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ إِنْ تَزَاعَا يَتَزَاعَا مِنْ النَّاسِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، وَإِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جَهَالًا، فَسَأَلُوهُمْ فَقَالُوا بَغِيرِ عِلْمِ، فَضَلُّوا وَ أَضَلُّوا؛ خداوند، علم را با محو کردن [از سینه‌ها] از

کفر ورزد.»^{۱۱}
«وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرَ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ؛ و تو به زور وادارنده آنان نیستی. پس به [وسيله] قرآن، هر که را از تهدید [من] می‌ترسید، پند ده.»^{۱۲}
«لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ إِلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ * إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ؛ شاید تو از این که [مشرکان] ایمان نمی‌آورند، جان خود را تباه سازی. اگر بخواهیم، معجزه‌ای از آسمان بر آنان فرود می‌آوریم تا در برابر آن، گردن‌های‌شان خاضع گردد.»^{۱۳}

آسیب‌های این رویکرد

استدلال و جدال

عدم بسترسازی برای زمینه انتخاب نباید فراموش گردد. مبلغ سعی دارد با هر استدلال و جدلی دیدگاه خود را به مخاطبین القاء کند و این صحیح نیست. ابتدا باید بسترسازی صورت گیرد.

تحمیل اندیشه‌ها

اندیشه‌ای که بدون تحمیل انتخاب شود با ایمان و عشق همراه می‌شود و به عمل منجر می‌گردد، اما اگر بدون زمینه‌سازی تفکری را به مخاطب تحمیل کنیم، ثمری نخواهد داشت و به مرور زمان مبلغ هم از فضای آزاد اندیشی خارج خواهد شد و جمود فکری را در پی خواهد داشت.

آن‌جایی که استعداد انتخاب‌گری مورد توجه قرار نگیرد، قدرت تفکر از مخاطب گرفته می‌شود. حتی با مرور زمان خود مبلغ هم از اندیشیدن بازمی‌ماند. کاهش تفکر یک آسیب جدی در این روی‌کرد است.

احساس یأس از تبلیغ

در صورتی که مبلغ بنا را بر تحمیل کردن اندیشه خود بگذارد، جمعی از مخاطبینش تبدیل به مخالفین خواهند شد، زیرا روحیه

که دیگران را به خیر دعوت می‌کنند، اما خود از آن غافل‌اند، خداوند می‌فرماید: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»^{۱۶}

رقابت در مادیات دنیا

علی‌علیه السلام می‌فرماید: «از جمله کسانی نباش که در اندرز دادن فراوان می‌کوشند، اما خود بدان پند نمی‌گیرند، اینان کسانی‌اند که در گفتار درازدامن، ولی در عمل کوتاه دست‌اند. در دنیای فانی رقابت می‌کنند.»^{۱۷}

تسامح در امور آخرت

در آخرت که ماندگار است مسامحه می‌کند.^{۱۸}

عدم بصیرت

علی‌علیه السلام فرمود: متعجبم از کسی که عیوب دیگران را یاد می‌کند، اما عیوب خود را نمی‌بیند.^{۱۹}

۲. روی‌کرد تحمیل بر اندیشه و تغافل از شکل‌گیری زمینه انتخاب

مخاطب تبلیغ انسان است. بارزترین شاخصه انسان انتخاب‌گری

و آزاداندیشی اوست. لذا مبلغی موفق است که بتواند بستر و زمینه انتخاب را فراهم کند. تحمیل اندیشه مبلغ به مخاطب، آسیب‌هایی را به دنبال دارد. آیات و روایات به این مهم اشاره‌های فراوانی دارند:

«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه به خوبی آشکار شده است. پس هر کس به طاغوت کفر ورزد و به خدا ایمان آورد، به یقین به دست‌آویزی استوار، که آن را گسستن نیست، چنگ زده است و خداوند، شنوای داناست.»^{۲۰}

«لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ؛ و اگر پروردگار تو می‌خواست، قطعاً هر که در زمین است، همه آن‌ها یک‌سره ایمان می‌آوردند. پس آیا تو مردم را وادار می‌کنی که بگردند؟»^{۲۱}

«فَذَكَرْنَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ * لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُضَيِّطٍ * إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ؛ پس تذکر ده که تو تنها تذکر دهنده‌ای. بر آنان تسلطی نداری، مگر کسی که روی بگرداند و

مردم نمی‌گیرد؛ بلکه آن را با گرفتن علماء، می‌گیرد و هر زمان عالمی باقی نماند، مردم جاهلان را به ریاست خود برمی‌گزینند، و از آنان می‌پرسند و آنان نیز نادانسته پاسخ می‌دهند. آن‌گاه خود گمراه می‌شوند و دیگران را نیز به گمراهی می‌کشاند.»^{۱۶}

آسیب‌ها

دروغ‌گویی

رسول الله ﷺ می‌فرماید: «مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ افْتَرَى عَلَيَّ الْكُذْبَ؛ هر کس قرآن را به رأی خود تفسیر کند، بر خداوند دروغ بسته است.»^{۱۷}

تکلف

پیامبر گرامی اسلام ﷺ نیز می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِقَلَّةِ الْكَلَامِ، وَلَا يَسْتَهْوِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ؛ فَإِنَّ تَشْقِيقَ الْكَلَامِ مِنْ شِقَاقِ الشَّيْطَانِ؛ كَمْ كُو بَاشِيدُوا! و شیطان شما را فریب ندهد که پیچ و تاب دادن سخن، از وسوسه‌های شیطان است.»^{۱۸}

نیز خطاب به عبدالله بن رواحه می‌فرماید: «كَفَّ عَنِ السَّجْعِ؛ فَمَا اعْطَى عَبْدَ شَيْبَةَ شَرًّا مِنْ طَلَاقَةٍ فِي لِسَانِهِ؛ از آهنگین‌گویی دست بردار، که به آدمی چیزی بدتر از روان‌گویی [به‌سان وردخوانی کاهنان] داده نشده است.»^{۱۹}

تعنت

رسول الله ﷺ: «إِنَّمَا بَعَثَنِي اللَّهُ مُبَلِّغًا، وَلَمْ يَبْعَثْنِي مُعْتَنًا؛ رسول خدا ﷺ: خداوند، مرا تنها [به عنوان] مبلغ برانگیخت، نه رنج‌دهنده.»^{۲۰}

۴. رویکرد مادی و تغافل از رسالت

معنوی دین، قانونی برای سعادت دنیا و آخرت و رسیدن به پیشرفت‌های مادی و معنوی است. اگر رسیدن به مطامع مادی موجب خطر برای معنویات باشد، جز خسران نتیجه‌ای ندارد. بدتر از آن روی کرد مبلغ دین به مادیات و تغافل از معنویات است. این

روی کرد آسیب‌های بسیار خطرناکی به دنبال دارد که به شدت در قرآن و روایات مورد مذمت قرار گرفته است.

آسیب‌ها

ترس از بیان حق و کتمان علم

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيُسْتَرُونَ بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يَكْلَمُهُمْ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ؛ کسانی که آن‌چه خداوند از کتاب نازل کرده، پنهان می‌دارند و بدان بهای ناچیزی به دست می‌آورند، آنان، جز آتش در شکم‌های خویش فرو نبرند و خدا روز قیامت با ایشان سخن نخواهد گفت و پاک‌شان نخواهد کرد و عذابی دردناک خواهند داشت.»^{۲۱}

«وَأَذِ الْأَلْبَابِ مِثْلَاقِ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابِ لِيُنَبِّئَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبِّئُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرُوا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا فَيَسْسَ مَا يَشْتَرُونَ؛ و یاد کن! هنگامی را که خداوند از کسانی که به آنان کتاب داده شده، پیمان گرفت که حتما باید آن را [به وضوح] برای مردم بیان نمایید و کتمانش نکنید. پس آن [عهد] را پشت سر خود انداختند و در برابر آن، بهایی ناچیز به دست آوردند و چه بد معاملهای کردند!»^{۲۲}

ظاهر سازی

رسول الله ﷺ: «لَعَنَ اللَّهُ الَّذِينَ يَشْفَقُونَ الْكَلَامَ تَشْفِيقَ الشَّعْرِ؛ رسول ﷺ: خداوند لعنت کند کسانی را که به‌سان مو، سخن را پیچ و تاب می‌دهند.»^{۲۳}

عنه ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَبْعَثْ نَبِيًّا إِلَّا مُبَلِّغًا، وَإِنَّ تَشْقِيقَ الْكَلَامِ وَالْخَطْبَ مِنَ الشَّيْطَانِ؛ رسول خدا ﷺ: خداوند عز و جل هیچ پیامبری را جز به عنوان مبلغ برنیاورد؛ و بی‌گمان، پیچ و تاب دادن گفتار و سخن، کاری شیطانی است.»^{۲۴}

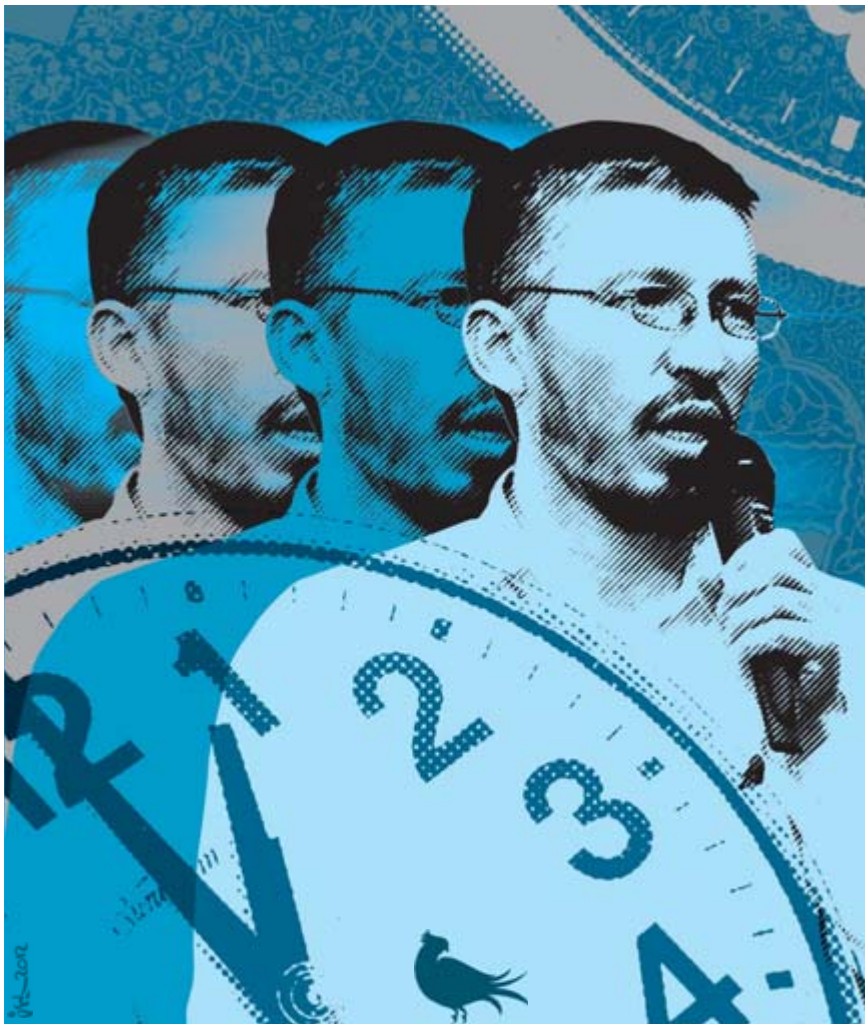
نیز می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِقَلَّةِ الْكَلَامِ، وَلَا يَسْتَهْوِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ؛ فَإِنَّ تَشْقِيقَ الْكَلَامِ مِنْ شِقَاقِ الشَّيْطَانِ؛ كَمْ كُو بَاشِيدُوا! و شیطان شما را فریب ندهد که پیچ و تاب دادن سخن، از وسوسه‌های شیطان است.»^{۲۵}

درخواست مزد

پیامبر ﷺ: «عُلَمَاءُ هَذِهِ الْأُمَّةِ رَجُلَانِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا فَبَدَّلَهُ لِلنَّاسِ، وَلَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِ طَعْمًا، وَلَمْ يَشْرَ بِهِ تَمَنَّا، فَذَلِكَ يَسْتَعْفِرُ لَهُ حَيْتَانِ الْبَحْرُ... وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا فَيَخْلُ بِهِ عَنِ عِبَادِ اللَّهِ، وَأَخَذَ عَلَيْهِ طَعْمًا، وَشَرِيَ بِهِ تَمَنَّا، فَذَلِكَ...؛ عالمان این امت دو نفرند: کسی که خداوند به او دانشی ارزانی داشته و او آن را در اختیار مردم قرار می‌دهد و برای آن مزدی نمی‌گیرد و آن را به بهایی نمی‌فروشد. او، کسی است که ماهی‌ها دریا و جنبندگان خشکی و پرند‌های آسمان برای او طلب بخشش می‌کنند و با سرور و بزرگی، نزد خداوند می‌آید تا آن‌که هم‌نشین پیامبران می‌شود. و شخصی دیگر که خداوند به او دانشی داده، اما او در بدل آن به بندگان خدا بخل می‌ورزد و برای آن مزد می‌گیرد و آن را به بهایی می‌فروشد. چنین کسی را در روز قیامت، با لگامی آتشین، لگام می‌زنند و ندادنده‌های فریاد می‌زنند: این [همان] کسی است که خداوند به او دانشی داد؛ اما او در بدل آن به بندگان خدا بخل ورزید و برای آن مزد گرفت و آن را به بهایی فروخت و به همین حال خواهد بود تا از حساب‌رسی رهایی یابد.»^{۲۶}

نیز می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ يَتَّخِذُ الْمَهْيَةَ لِيَسْتَعِينَهَا بِهَا عَنِ النَّاسِ، وَيُبْغِضُ الْعَبْدَ يَتَّخِذُ الْمَهْيَةَ مِهْنَةً؛ خداوند، بنده‌ای را دوست دارد که کاری را پیشه

مخاطب
تبلیغ انسان است.
بارزترین شاخصه انسان
انتخاب‌گری و آزاداندیشی
اوست. لذا مبلغی موفق است
که بتواند بستر و زمینه انتخاب را
فراهم کند. تحمیل اندیشه مبلغ
به مخاطب، آسیب‌هایی را
به دنبال دارد.

تبلیغ همیشه در همه جا

مجتمع در دو جلسه گفت‌وگوی مفصلی با ایشان انجام دهیم. استاد کاظمی سابقه دیرینه در امور مشاوره و مباحث تخصصی تبلیغ و تدریس آن از جمله در مجتمع آموزش عالی امام خمینی رحمته دارند. ان‌شاءالله در آینده گفت‌وگوی ایشان را درج خواهیم کرد. در این شماره پاسخ ایشان به آخرین سؤال را که درباره توصیه‌های تبلیغی و طلبگی از ایشان پرسیدیم، ضمن آرزوی سلامتی و شفای کامل برای ایشان با هم این توصیه‌ها را می‌خوانیم.

در آستانه فصل تابستان هستیم و طلاب برای تبلیغ به کشورهای خودشان برمی‌گردند. اگر توصیه

اشاره:
شنیدیم که جناب حجت‌الاسلام والمسلمین استاد محمد کاظمی کیاسری در بستر بیماری صعب‌العلاجی افتاده‌اند. توفیق شد که به پیشنهاد برخی از اساتید و با همکاری مدیریت ارتباطات و بین‌الملل

خود سازد و با آن، از مردم بی‌نیاز گردد؛ اما با بنده‌ای که دانش را برای پیشه قرار دادن می‌آموزد، دشمن است.»^{۳۳}

«عَلِمَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ أَدَمَ أَلْفَ حَرْفَةٍ مِنَ الْحَرْفِ ، فَقَالَ لَهُ : قُلْ لَوْلَاكَ وَذُرِّيَّتِكَ : إِنْ لَمْ تَصْبِرُوا فَأَطْلُبُوا الدُّنْيَا بِهَذِهِ الْحَرْفِ ، وَلَا تَطْلُبُوهَا بِدِينٍ ؛ فَإِنَّ الدِّينَ لِي وَحْدِي خَالِصًا ، وَيَلْ لِمَنْ طَلَبَ بِالدِّينِ الدُّنْيَا ؛ وَيَلْ لَهُ !! خَدَاوَنَدُ عَزَّوَجَلَّ بِهِ أَدَمٌ عليه السلام هَزَارَ حَرْفَةٍ مِنْ بَيْنِ حَرْفِهَا أَمُوخَتْ وَبِهِ أَوْ فَرَمُودٌ كَمَا بِهِ فِرْزَنْدَانٌ وَنَسَلَتْ يَكُونُ : إِنْ صَبِرَ نَمَى كُنَيْدٌ ، مِنْ رَهْغَنْدَرِ إِيْنِ حَرْفِهَا دُنْيَا رَا طَلَبَ كُنَيْدٌ وَ مِنْ رَاهِ دِينٍ ، دَرِ جِسْتَجُوِي دُنْيَا نَبَاشِيدُ ؛ زَيْرَا دِينٍ ، تَنْهَى بَرَايَ مَنْ أَسْت. وَإِي بَرِ كَسِي كَمَا مِنْ رَاهِ دِينٍ ، دُنْيَا طَلَبِي كُنْدَا ! وَإِي بَرِ أَوَا!»^{۳۴}

پی‌نوشت‌ها:

۱. سوره صف/۲ و ۳.
۲. سوره بقره/۴۴.
۳. بحار الأنوار، ج ۱۴، ص ۴۷.
۴. بحار الأنوار، ج ۷۷، ص ۱۰۹.
۵. همان.
۶. نهج البلاغه، حکمت ۱۵۰.
۷. همان.
۸. غرر، حدیث ۶۹۹۷.
۹. سوره بقره/۲۵۶.
۱۰. سوره یونس/۹۹.
۱۱. سوره غاشیه/۲۱-۲۳.
۱۲. سوره قی/۴۵.
۱۳. سوره شعراء/۳ و ۴.
۱۴. سوره نور/۱۵.
۱۵. بحار الأنوار، ج ۷۷، ص ۱۰۵.
۱۶. الأملی للمفید، ج ۲۰، ص ۱.
۱۷. بحار الأنوار، ج ۳۶، ص ۲۲۷، ج ۳.
۱۸. کنز العمال، ج ۲، ص ۵۵۲، ج ۷۸۶۲.
۱۹. کنز العمال، ج ۲، ص ۵۵۶، ج ۷۸۹۲.
۲۰. کنز العمال، ج ۱۱، ص ۴۲۶، ج ۳۱۹۹۸.
۲۱. سوره بقره/۱۷۴.
۲۲. سوره آل عمران/۱۸۷.
۲۳. المعجرات النبویة، ص ۴۱۵، ج ۳۳۶، مسند ابن حنبل، ج ۶، ص ۲۶.
۲۴. نشر النیر، ج ۱، ص ۲۵۸، وراجع مسند ابن حنبل، ج ۲، ص ۴۰۸، ج ۵۶۹۱.
۲۵. کنز العمال، ج ۳، ص ۵۵۲، ج ۷۸۶۳ و ۸۷۹، ج ۹۰۱۳.
۲۶. بحار الأنوار، ج ۲، ص ۵۴، ج ۲۵.
۲۷. ربیع الأبرار، ج ۲، ص ۵۴۳.
۲۸. کنز العمال، ج ۱۰، ص ۲۰۶، ج ۲۹۰۹۱.